

HARMAT PÁL
A tékozló ország

A magyar pszichoanalitikus emigráció

Az osztrák tévé közkedvelt Club 2 műsorában 1985-ben vitára került sor az egészségügyi ellátásról. A résztvevők szokás szerint szidták a gyógyító intézményeket; egyikük Bálint-csoportok létesítését sürgette a személyzet kiképzésére. „Mik azok a Bálint-csoportok, miért éppen Bálint-csoportok?” – kérdezte kíváncsian a vitavezető Günter Nennung, a neves szocialista újságíró, a *Neues Forum* c. folyóirat főszerkesztője. „Nem tudom” – felelte a javaslatot előterjesztő ápolónővér; a minden bizonnyal az átlagosnál tájékozottabb vitarésztvevők közül senki sem volt képes válaszolni Nennung kérdésére.

Egy osztrák fiatalember, aki ambiciózusan és szakértelemmel foglalkozik Ferenczi Sándor és Bálint Mihály működésével, egyetemi disszertációjában a tévé-vitára hivatkozva keserűen írta: túl optimista, aki azt hiszi, hogy Bálint működése jelentőségének megfelelően ismert és elismert. Tudja isten. Nekünk magyaroknak persze inkább fájhatna, hogy a sok kiváló, magyar származású pszichológusról híveik és olvasóik között is csak kevesen tudják, melyik országból jött messterük. A dolog másik oldala: Bálint nevéből („Balint” formában – óh, azok a lehulló ékezetek!) köznévvé lett. „Ki gondol arra, mit érezhet az öreg Cinzano, mikor véletlenül meghallja, hogy dupla adagot rendeltek belőle, jégbe hűtve” – kérdezte Bálint György.

Szerintem büszkeséget érezhetett.

Bálint Mihály pályafutása a magyar pszichoanalízis sorsát, a Duna-Tisza táján be nem teljesedhetett és az idegenben beteljesedett lehetőségeket jelképezi. És messze nem ő az egyetlen, akinek élete ennek a tételnek a bizonyítására szolgálhat.

Ha ló nincs...

Az évtizedek során igen sok pszichoanalitikus hagyta el Magyarországot – a legkorábban közülük kétségtelenül Abraham A. Brill, eredeti nevén Brüll Ábrahám. Igaz, alig tizenöt éves korában érkezett meg Amerikába, s életkorán kívül azért sem lehetett akkor még pszichoanalitikus, mert a mélylélektannak kivándorlása idején, 1899-ben egyetlen híve volt csak: az elmélete publikálása előtt álló Freud.

Mégis érdemes Brillről is írni, hiszen érdemei a pszichoanalízis amerikai meggyökerezésében kiemelkedők. Ki hinné például, hogy egy magyar – tehát Brill – nyomán lakik a New York-i pszichoanalitikusok többsége ma is a Central Park West negyedben? Látogatása idején Freudnak is nagyon tetszett ez a környék.

Freud és Brill kapcsolata kétértelmű maradt. A bécsi mester becsülte amerikai helytartóját, hiszen az fordította angolra jó néhány művét. Ehhez persze kivételes bátorság kellett, hiszen Brillnek, mint magyarnak természetesen sem az angol, sem a német nem volt az anyanyelve. Fordításainak némely passzusát olvasván egyik-másik aggályosabb pszichoanalitikusnak égnek meredt a haja. Közvetett formában végül maga Freud is elismerte, hogy talán mégsem Brill a megfelelő fordító, amikor így nyilatkozott: „Inkább legyen egy jó barátom, mint egy jó fordítóm”.

Brill negyvenezer dollárt gyűjtött össze a New York-i pszichoanalitikus intézet számára, ami az európai analitikusokat csodálattal és irigységgel töltötte el. Freud afféle „ha ló nincs, szamár is jó” alapon becsülte Brillt – tudattalanja nyilván nem tudta elfogadni, hogy valaki az Osztrák-Magyar Monarchiából Amerikába emigráljon.

Freud közismerten szkeptikus volt az amerikai életforma és kultúra iránt, az volt a véleménye, hogy tanait leegyszerűsítik és meghamisítják az Egyesült Államokban. A pszichoanalízis mégis az újvilágban lett népszerű (1945-ben a Nemzetközi Pszichoanalitikai Egyesület tagjainak 64 százaléka Észak-Amerikában élt), és Freud

tanainak sorsa ebben a tekintetben hasonlított a marxizmuséra: Marx is mindig megvetette Oroszországot.

Brill természetesen nem volt valódi pszichoanalitikus emigráns: a mélylélektant Amerikában ismerte meg, az orvosi diplomát is ott szerezte meg. A magyar pszichoanalitikus emigráció első hulláma az 1919 augusztusa utáni időkre esik.

Intrikák az udvartartásban

A Tanácsköztársaság még nem fedezte fel, hogy a pszichoanalízis „a szubjektív idealizmus egyik válfaja, az imperializmus hanyatló korszakának misztikus szükségleteit elégíti ki, eltereli a tömegek figyelmét az osztályharcról” – és így tovább; minden ostobaságot, amit a marxisták állítottak a freudi tanokról, itt úgysem lehet felsorolni. A pszichoanalízis első egyetemi professzorát Budapesten nevezték ki: Kunfi, a kommün idején, Ferenczit. Két pszichoanalitikus, Radó Sándor és Hárnik Jenő szoros kapcsolatban állt a tanácshatóságokkal, szobájuk is volt az egyik népbiztosságon.

Az ellenforradalom, a fehérterror idején aztán e hivatalos támogatás bőjtjét is el kellett viselniük a pszichoanalitikusoknak. Ferenczi Sándort kizárták az iránta mindig ellenséges budapesti orvosegyesületből, jó ideig az utcára sem mert kimenni az antiszemita atrocitásoktól való félelmében. Radó és Hárnik Németországba emigrált.

Kettőjük közül Hárnik nem futott be jelentős pályafutást; később, Amerikában állítólag az elméje is elborult. Radó viszont ismert figurává vált, Berlinben Karl Abraham képezte ki, Freud (Ferenczin kívül) elméleti szempontból legtehetségesebb, ám Ferenczinél jóval színtelenebb egyéniségű tanítványa. Radó maga Wilhelm Reichet, az ismert freudo-marxistát, a 68-as diákmozgalmak egyik bálványát analizálta, továbbá Otto Fenichel és Heinz Hartmant az ismertebb analitikusok közül. A magyar orvos a depresszióval, a kábítószerekkel, a női szexualitással, a vallás lélektanával és a gyógyító technikával foglalkozott elméleti munkáiban.

Radó fényképszerű emlékezőképességgel rendelkezett: nemcsak szóról szóra idézte Freudot, de meg is mondta, hányadik oldalon ír a bécsi mester erről vagy arról a témáról. Amikor a pszichoanalitikus folyóirat szerkesztői széke üressé vált, Radó kapta meg a tisztséget, amiért sokan irigyelték. Freud, bár nem rokonszenvezett Radóval, elismerte, hogy sokat dolgozik a pszichoanalitikus mozgalomért.

1931 márciusában a New York-i analitikusok meghívására Radó Amerikában telepedett le. Úgy tűnt, hogy csak ideiglenesen, de aztán végleg ott ragadt. Freud neheztelt rá: nem elég, hogy az újvilágba távozott, de még másokat is az Egyesült Államokba költözésre bátorított! Radóban kialakult a meggyőződés, hogy Freud bécsi udvartartásában intrikálnak ellene. Egyik könyvét Freud ösztönzésére egy holland pszichoanalitikusnő ízekre szedte a pszichoanalitikus folyóiratban. 1938-ban a zsidó Freud szinte antiszemita stílusban jelentette ki: az amerikai analitikus csoport messzemenően zsidó, amelyet Radó ural, de a nem zsidó analitikusok sem sokkal jobbak.

Freudra általában nem volt jellemző a zsidó öngyűlölet, de ezúttal nagyon elragadhatták indulatai. A valóságban Radó hatalmi helyzete soha nem volt olyan szilárd, amilyennek a bécsi mester képzelte – olyan kis analitikus csoport nem is létezik a világon, amelyben ne vonná kétségbe az egyik vagy a másik klikk bárki autoritását.

Az ifjabb Freud analitikusa

A húszas évek elején mások is elhagyták Magyarországot: Bálint Mihály csak átmenetileg, Melanie Klein, a gyermek-pszichoanalízis nagyja és Alexander Ferenc azonban véglegesen. Melanie Klein nem volt magyar: Bécsben született osztrák zsidó szülők gyermekeként, de a tízes években üzletember férjével áttelepült Budapestre. Megtanult magyarul, Ferenczi tanítványa lett, gyökereket eresztett. Ebben az időben – bár kevésbé, mint a múlt században – még Ausztriából is települtek át hébe-hóba Magyarországra; nem kétséges azonban, hogy a Horthy-rendszer első éveinek agresszívan antiszemita légköre hozzájárult Melanie Klein elhatározásához, hogy Berlinbe távozzék.

A német fővárosba költözött Alexander Ferenc, az ismert Alexander-család sarja, Alexander Bernát fia is. Hamarosan a berlini

pszichoanalitikus intézet egyik oszlopának számított. Freud nagyra becsülte a fiatal magyart, sokat levelezett, majd 1925 húsvétján személyesen is találkozott vele. Állítólag Alexander analizálta Freud fiát, Ernst Freudot is – a pszichoanalízisben a kiképző analízis nem kisebb jelentőségű beavatási szertartás, mint a vallásokban a keresztelés, az ifjabb Freud analízise tehát a bécsi mester respektusát fejezi ki. Alexander tanítványai közé sorolják Bálint Mihályt és Erich Fromm első feleségét, a neves Frieda Fromm-Reichmant is.

Alexander 1930-ban átköltözött az Egyesült Államokba. Finom orra volt, a weimari köztársaság végét ekkor legfeljebb még csak sejteni lehetett. „Remélem, Amerika meghagy valamit a valódi Alexanderból” – búcsúztatta a szkeptikus Freud.

Alexander Ferenc nevét a pszichoszomatika megalapítása tette maradandóvá. A pszichoszomatika a testi betegségek lelki eredetével foglalkozik, mára tekintélyes irányzattá duzzadt, de akkor még kevesen hittek benne. Ma nincs olyan pszichoszomatika-tankönyv, amely ne hivatkoznék Alexander érdemeire; a tárgyról írott műve a műfaj klasszikusa.

A magyar pszichoanalitikusok második emigrációs hulláma a harmincas évek második felére esik, 1933 májusában a németországi könyvmáglyákra kerültek Freud művei – ugyanebben a hónapban halt meg Budapesten a nagybeteg Ferenczi Sándor. A magyar főváros mint pszichoanalitikus központ nemzetközi jelentősége – 1919 után másodszor – tovább csökkent. A nácizmus előretörésével a mélylélektan súlypontja fokozatosan áttevődött az angolszász nyelvterületre, mindenekelőtt az Egyesült Államokba.

Magyarországról és más európai országokból Ágoston Tibor, Bak Róbert, Bálint Alice, Bálint Mihály, Feldmann Sándor, Gyomrai Edit, Hann Fanny, G. Lázár Klára, Lóránd Sándor, Rapaport Dávid, Róheim Géza, Székely Lajos és Vértes Kató hagyta ott a fasizálódó országot vagy kontinenst.

Bak Róbert mindenekelőtt József Attila pszichoanalitikusaként ismert. Újabban egyes adatok arra utalnak, hogy Illyés talán róla vagy róla is, és nem Szondi Lipótról mintázta a *Lélekbúvárban* doktor Szmuk

szatirikusan elrajzolt figuráját. „Kedves Doktor Úr! Sok szeretettel üdvözlöm. Hiába kísértette meg a lehetetlent.” Ezek voltak József Attila utolsó sorai Bak Róberthez, kezelőorvosához szóltak. Bak összesen öt tanulmányában írt a költőről, a leghíresebb persze *Szép Szó*-beli visszaemlékezése.

Bak Amerikában megbecsült pszichoanalitikussá vált: megválasztották a New York-i pszichoanalitikai egyesület vezetőségi tagjává és az Albert Einstein College of Medicine tanáraként működött. 1969-ben, Hermann Imre nyolcvanadik születésnapjára még hazalátogatott Budapestre – 1974-ben halt meg.

A skót higiéné

Az Angliában élő Bálint Mihályt is várták a pszichoanalízis magyarországi rehabilitációját jelző nyilvános születésnap ünnepségre, de a beteg Bálint már nem jöhetett el. Pedig jelenléte minden bizonnyal emelte volna az összejövétel fényét: a hagyományos freudi egyesületből szakmai körökben kétségtelenül ő vitte a legtöbbre.

Igaz, Bálint Mihály és Hermann Imre a harmincas években még riválisnak számított. Az egyesület tagjainak egy része az egyikhez, másik része a másikhoz csatlakozott, a legtöbben óvatosan középre húzódtak, (Ugyanezt tette egyébként Bálint is Londonban az Anna Freud és a Melanie Klein közötti csatározások során.) Ferenczi utódjául Hermannnt jelölte ki, de nagyra becsülte Bálintot is; a Freud-Ferenczi levelezés például Bálinthoz került. Hermann inkább a mélylélektan elméleti vonatkozásaira összpontosított, Bálintot viszont – mint kifelé forduló, nyílt, barátságos embert – a pszichoanalízis emberi oldala érdekelte.

Kettőjük közül Hermann-nak sikerült közelebb kerülnie Freudhoz, ami Bálintot mély szomorúsággal töltötte el. 1939-ben feleségével, az ugyancsak neves pszichoanalitikus Bálint Alice-szal Manchesterbe emigrált.

Angliában letette a honosításhoz szükséges vizsgákat. Mesélik, hogy a közegészségügyi szigorlaton a skót higiénés rendelkezésekről kellett

beszélne. Bálint azt mondta, hogy ezt a tételt nem ismeri, de a skót nemzeti karakter alapján megpróbálja kikövetkeztetni. És ez sikerült is neki.

Újításait eleinte bizalmatlanul fogadták, de az idő végül megtette a magáét: a mindig jónevű Bálint a hatvanas években világhírű lett. Fő érdeme talán az általános orvosok (Magyarországon körzeti orvosok) pszichoterápiás képzésének megalapozása volt.

„A biztosítási rendszer – mondotta (Vikár Györgynek a budapesti *Egészségügyi Dolgozó* hasábjain) – minden beteg számára magas szintű orvosi ellátást nyújt, kivéve a neurotikusokat. Egyszerűen elképzelhetetlen, hogy annyi pszichiátert és pszichoanalitikust képezzünk ki, amennyi a neurotikusok százezreinek pszichoterápiás kezeléséhez szükséges. Az egyetlen megoldás, ha a körzeti orvost képessé tesszük arra, hogy megoldjon egyszerűbb pszichoterápiás problémákat úgy, ahogy elvégzi az egyszerűbb sebészeti beavatkozást vagy belgyógyászati kezelést.”

Bokszer és konyhakés

Angliába került Gyömrői Edit is, aki valószínűleg ugyancsak József Attila révén kerül majd be a magyar szellemtörténetbe. Az akkor már súlyosan beteg József Attilán Gyömrői sem tudott segíteni, s amikor a költő azt követelte az analitikusnőtől, hogy legyen a szeretője, és az elutasítás után konyhakéssel, majd ökölvassal leselkedett rá, az analitikusnő átadta a kezelést Bak Róbertnek.

József Attila agresszióinak mértékét jól tükrözi a Gyömrői Edithez írt, jellemző című *Aki szeretni gyáva vagy* néhány részlete: „Te rongy”, „fordított ringyó”, „elpusztítalak”. A *Magányban* így ír:

*Bogár lépjen nyitott szemedre. Zöldes
bársony-penész pihézzé melledet.
Nézz a magányba, melybe engem küldesz.
Fogad morzsold szét; fald föl nyelvedet.*

„Halj meg!” – kívánja végül; s ha azt kérdezzük, hogy megérdemelte-e Gyömrői ezt a költőtől, egyet kell értenünk Gyertyán Ervinnel, aki – minden, józan eszű emberrel egyetértésben – egyértelműen nemmel felelt...

Gyömrői Editből a kommunisták csináltak bűnbakot. A kommunista párt – amely kitzasztotta soraiból, lefaszitzáta József Attilát – mindenfelé felelőseket keresett (például Fejtő Ferenc, Ignotus Pál, Hatvany Bertalan, Koestler Artúr, Németh Andor, a pszichoanalitikusok személyében), hogy „bebizonyítsa”: József Attilának nem azok voltak az igazi barátai, akik utolsó percéig kitartottak mellette, s a maguk eszközeivel fáradoztak egy súlyosan beteg ember megmentéséért.

A József Attilával kapcsolatos csatározásokból, a pszichoanalízis elleni támadásokból 1945 után a rossz emlékű Vértés György különösen élénken vette ki a részét. Gyakran vádolják a freudi tanok híveit azzal, hogy ellenfeleik tárgyi érveinek cáfolatát motivációkutatással helyettesítik. Ebben persze van igazság, de Vértés esetében lehetetlen fel nem figyelni arra a körülményre, hogy nővére, Vértés Kató ortodox pszichoanalitikus volt (Svédországba emigrált), maga Vértés – otthon maradva – viszont eszelős dühvel támadta a mélylélektant.

Bálinthoz hasonlóan híressé még két magyar pszichoanalitikus vált az emigrációban: Spitz Árpád René és Róheim Géza. Spitz a tízes években a budapesti Vasárnapi Kör törzstagjának számított – Gyömrői Edithez hasonlóan, akivel kapcsolata a társaságon belül egy időben különösen szoros volt. Az első világháború idején katonáorvosként szolgált, Balázs Béla így örökítette meg naplójában:

„Itt volt Spitz René szabadságon. A Russz-különítmény orvosa. Egy legrosszabb pesti lipótvárosi környékről szakadt fiú, aki ma saját akaratából a legveszedelmesebb és legkalandosabb gerillacsapat orvosa, és gyakran lovas küldönce is, ha nincs más. Görbe orra felett a sapkán a huculok jelvénye és mellén két vitézségi érem.”

Spitz útja Bécsbe, Berlinbe, Párizsba, majd 1939-ben az Egyesült Államokba vezetett. A gyermekkori, mindenekelőtt a csecsemőkori

lelki fejlődés kutatása tette világhírűvé. Leírta a csecsemőotthonokban, kórházakban fejlődő gyermekeknél fellépő hospitalizmust és az életveszélyessé válható ún. analitikus (megvonásos) depressziót – az egyén legkorábbi „magánybetegségét.”

Arandául bizalmasan

Amikor nemrég, évtizedek után végre megjelent Budapesten egy magyar nyelvű Róheim Géza-kötet, a bibliográfusok kiderítették, hogy Lukács György után Róheim az idegen nyelven leggyakrabban megjelenő magyar szerző. A legtöbb pszichoanalitikussal ellentétben Róheim nem orvosi, hanem bölcsészdiplomát szerzett. A néprajz érdekelte: megengedhette magának a külföldi tanulmányokat, hiszen jómódú családból származott. Ezt az a paradox tény is bizonyítja, hogy Tisza Istvánt is Róheim Géza apjának Hermina úti villájában lötték le.

A Tanácsköztársaság idején néprajzprofesszorrá nevezték ki, a kommün után azonban nemcsak a tanszékéről, hanem munkahelyéről, a Nemzeti Múzeumból is kipenderítették. De régi kollégái még évekkel később is megkeresték, ha nem találtak valamit – tárgyat vagy információt –, s Róheim mindig meg tudta adni a kért felvilágosítást. Anyagi körülményei megromlottak, külföldi publikációkból és analízisből kellett élnie.

Freud sokra becsülte ezt a sokoldalú zsenit, aki angol nyelvű előadásokat rögtönzött, kitőnően vívott (az olimpiai csapat edzőpartnere volt) és feleségével – ha társaságban valamit bizalmasan meg akartak beszélni – aranda, pitcsentara vagy más bennszülött nyelven társalgott. Számos expedíción vett részt, ahol az ún. természeti népek lelki tulajdonságait tanulmányozta.

A harmincas években kivándorolt az Egyesült Államokba, de a hazatérésről ábrándozott. A második világháború után anyagilag is támogatta a Néprajzi Múzeumot és a magyar analitikusokat. Mindig igyekezett élénk kapcsolatot fenntartani a magyar tudománnyal – ez azonban élete utolsó éveiben, a Rákosi-időkben az Ortutay-féle gleichschaltolt magyar néprajzzal nem sikerülhetett. Holttestét

kívánságára magyar nemzeti zászlóba burkolva helyezték örök nyugalomba, és a sírnál magyarul emlékeztek meg róla.

Dávid Rapaport (tulajdonképpen Rapaport Dezső Dávid) Palesztinában töltött évek után vándorolt ki a tengerentúlra. Az ún. én-pszichoanalízis egyik úttörőjeként tartják számon.

Székely Lajos Németországon és Hollandián keresztül emigrált Svédországba. A svéd pszichoanalízis legkiemelkedőbb művelői közé tartozik; főleg művészet-pszichológiai munkássága jelentős. Egy másik skandináv országban, Dániában működött Gerő György, egy időben Wilhelm Reich tanítványaként.

Az amerikai Thomas Szászt – Szász Tamást – az antipszichiátria pápájának nevezik. Műveiben élesen bírálja a pszichoanalízist is, mégsem képzelhető el munkássága a mélylélektan ihlető hatása nélkül. 1938-ban került fiatalemberként az Egyesült Államokba. Az *elmebetegség mítosza* című könyve óta afféle enfant terrible-nek számít a pszichiátriában.

Egyik kritikusa szerint Szász individualizmusa, a kollektivista mozgalmakkal szemben az egyén jogainak védelme életművében Szász magyar származásával is összefügg. Előbb a náciizmus kollektivizmusa elől kellett menekülnie, majd a távolból követhette nyomon, miféle következményekkel jár szülőhazájában a kommunista kollektivizmus. Szász individualizmusa odáig megy, hogy öngyilkosság, alkoholizmus vagy kábítószer-élvezet esetén sem tartja megengedhetőnek az egyén akarata ellenére történő beavatkozást.

A tudós és a bölcs

Mint a legtöbb országban, Magyarországon is a pszichoanalízis freudi törzse maradt a legerősebb. Adler és Jung hívei azonban nálunk is szervezkedtek, s létrejött egy önálló mélylélektani irányzat is: Szondi Lipót sorsanalízise.

Szondi a belgyógyászatban és a pszichiátriában keresztül jutott el a pszichoanalízisig. De elégtelennek érezte a freudi tanokat:

megszilárdult benne a meggyőződés, hogy az örökléstan kiegészítésére szorulnak.

Elmélete szerint az ember sorsát ösztönös választások határozzák meg (párválasztás, pályaválasztás, betegségválasztás és bizonyos értelemben a halálválasztás is). Ezeket a választásokat jelentősen befolyásolják az öröklődés elemi egységei, a gének, mégpedig Szondi szerint mindenekelőtt a látszólag elfojtott, latens recesszív gének.

Hazája nem hálálta meg Szondinak mindazt, amit orvosként, tudósként az országért tett: a zsidótörvények alapján elbocsátották állásából és megfosztották főiskolai tanári címétől. Egyszer egy csendőrtiszt közölte vele: a vidéki csendőröket felrendelték Budapestre, s azt tervezik, hogy egy ál-légiriadó kapcsán, amikor a keresztényekkel ellentétben a zsidóknak a lakásokban kell maradniuk, kiirtják őket.

Szondi ekkor három napra tanítványánál, Benedek Istvánnál bújt meg. A tervet a beavatottak szerint Horthy fújta le.

A rémhír ebben a formában nem volt igaz. 1944 júliusában a csendőrség „csak” a zsidóság deportálására – nem közvetlen, hanem közvetett meggyilkolására: német fennhatóság alatt álló koncentrációs táborokba történő szállítására készült. Horthy sebtében a fővárosba vonultatta az esztergomi páncélos hadosztályt, s így akadályozta meg az akciót.

Végül azonban Szondit is deportálták. Igaz, a németek azt ígérték, hogy – néhány neves tudós és művész kíséretében, s mindenekelőtt mélyen a zsebükbe nyúló gazdag, cionista zsidókkal együtt – Palesztinába szállítják őket. De a nácik úgy tartották be a szavukat, ahogy szokták: a szállítmány a bergen-belseni haláltáborban kötött ki. Szondi Lipót csodával határos módon életben maradt, és az év végén felszabadult. Nem tért vissza Magyarországra, hanem Svájcba költözött.

„Tudós férfiútól váltam el 1944 nyarán, a tudósból azóta bölcs lett” – írta Benedek István, amikor 1970-ben Zürichben újra találkozott mesterével. Hozzátehetette volna: neves pszichoanalitikustól vált el egy

negyedszázaddal azelőtt, akiből világhírű tudós lett. Szondi munkásságát az öt világrész után újabban már Magyarországon is kezdik újra el- és megismerni – még ha műveiből a fordulat éveit óta nem is nyomtatott ki egy sort sem a magyar könyvkiadás.

Az árja tudatalatti

Jacobi Jolán a zürichi C. G. Jung tanításait követte. Az Anschluß elől menekült el Bécsből, svájci mestere tanításait élete végéig népszerűsítette és védelmezte. Jung környezetében, a helvét hegyek között telepedett le. Emlékezetes marad amerikai körútja, amikor az analitikus pszichológia megalapítóját éles politikai támadások érték. Jacobi – a közbekiáltások és a fütty elcsendesedése után – így válaszolt egy előadáson: „Zsidó vagyok, a férjem is zsidó. Azt hiszi valaki a jelenlevők közül, hogy védelmezném dr. Jungot, ha antiszemita lenne?”

A kérdés persze nem ilyen egyszerű. Hogy Jung – svájci lévén minden kényszer nélkül – a harmincas években együttműködött a gleichschaltolt német pszichológiával, s lelkesen nyilatkozott az „árja tudattalanról”, ma már sokszor bizonyított. Igaz, aránylag korán, 1935-ben visszavonulót fűjt, később példászerűen viselkedett, s egész életművét nem lehet csupán ennek az epizódnak az alapján megítélni.

Valószínű, hogy később megbánta magatartását, a nyilvánosság előtt azonban csupán a tagadás és a felháborodott tiltakozás gesztusait mutatta. Hűséges tanítványa és híve, Jacobi Jolán minden bizonnyal őszintén és jóhiszeműen vette át mesterétől ezt a beállítottságot.

E hosszúra nyúlt felsorolás után – melyet néhány névvel még folytatni lehetne – aligha szorul bizonyításra, hogy a magyar pszichoanalízis iszonyú vérveszteséget szenvedett a nácizmus németországi uralomra jutásától a második világháború végéig eltelt időszakban. Pedig most csak az emigránsokat vettük sorra, az odahaza elpusztultakat, meggyilkoltakat, akik tovább gyarapították a budapesti iskola mint tudományos irányzat veszteséglistáját, nem is említettük.

1945 után néhány évre mégis úgy látszott, hogy az otthonmaradottak, a megmaradottak képesek lesznek az újrakezdésre. A

pszichoanalitikusokat egyetemi katedrákra nevezték ki, fontos feladatokkal bízták meg, megjelentették könyveiket, elhalmozták őket a megbecsülés jeleivel. 1948, a fordulat éve után azonban a kommunista rombolás (az ún. szocialista építőmunka) során oly sok más irányzattal együtt a pszichoanalízist is megpróbálták leradírozni a magyar szellemi élet térképéről.

Az egyesületet saját vezetőivel likvidáltatták: a fenyegetések hatására Hermann Imre, Gimesné Hajdú Lilly és Pető Endre kénytelen volt aláírni egy, a pszichoanalízist elítélő nyilatkozatot. Nem sokkal később Pető átgyalogolt az osztrák-magyar határon (akkor még lehetett). Távozása jelzi a pszichoanalitikusok harmadik emigrációs hullámának kezdetét: ezúttal nem egy konzervatív autoriter államból, a növekvő náci befolyás elől, hanem egy állítólag haladó rendszerből menekültek vagy távoztak a pszichoanalitikusok.

A budapesti iskola vége

A harmadik emigrációs hullám egyik jellemzője, hogy Bálint Mihályhoz, Spitz Renéhez vagy Róheim Gézához hasonló kiemelkedő egyéniség nem volt a távozók között. A magyarázat egyszerű: a nagy nevek kifogytak, a harmincas évek óta tartó politikai szorítás légkörében utánpótlás alig-alig nevelődött. És mindenekelőtt hiányzott a szellemi pezsgésnek az a légköre, amely a Monarchia utolsó másfél évtizedében a felszínre lökte a magyar mélylélektan nagy alakjait – hiszen fiatal emberként valamennyien ekkor kapták meg az indító lendületet.

Az ötvenes években sikerült emigrálnia Balkányi Sárinak, aki Londonban telepedett le. Az angol fővárosban élt Wagner Lilla is. Nevét *A negyedik Petőfi* című tanulmánya tette ismertté, amelyben mélylélektani módszerrel elemezte a nagy magyar költő személyiségét és életművét. Bár a könyv jó néhány állítása vitatható, megérdemelte volna, hogy Magyarországon is tárgyi bírálatban részesüljön – mert ehelyett éles elutasítás, sőt inkább csak idétlen röhögés fogadta az irodalmárok között. Pedig a magyar irodalomtudománynak mindig gyengéje volt a pszichológiai

megközelítés, így Wagner Lilla könyve legalábbis kihívást jelenthetett volna.

A dunántúli származású Fleischmann Ottó gyermekkorától Bécsben élt, de az Anschluß előtt ismét Magyarországra menekült. A háború idején együttműködött Raoul Wallenberggel, majd a nagy világegés befejeződése után az Egyesült Államokba távozott.

Grunberger Béla Nagyváradról indult el. Már külföldön fordult a pszichoanalízis felé, s végül a mélylélektan egyik legnevezetesebb franciaországi művelőjévé vált. A narcizmus (önszeretet)-probléma ismert kutatója, de nagy hatású könyvet írt a freudomarxizmus, Wilhelm Reich ellen is. A Franciaországban élő, magyar származású pszichoanalitikusok közé tartozik Nicolas Abraham, Mária Torok és Georges Devereaux is.

Még hosszan sorolhatnánk a neveket a második és a harmadik hullámból: Balázs Péter (Brazília), Böszörményi-Nagy István (Egyesült Államok), Brachfeld Olivér (Spanyolország), Haynal András (Svájc), Kolnai Aurél (Kanada), Kőrössi Zsuzsa (Ausztrália), Kulcsár István (Izrael), Láng Júlia (Nagy-Britannia), Lantos Barbara (Nagy-Britannia), Lévy Lajos és Lévy F. Kata (Nagy-Britannia), Mahler Margit (Egyesült Államok), Paál János (Németország), Schossberger János (Izrael), Szecsődy Imre (Svédország), Székely Béla (Argentína), Vas Ilona (Egyesült Államok).

De a további névsorolvasás helyett (nem a szerző hibája, ha ilyen hosszúra nyúlt) megkíséreljük összegezni a magyar pszichoanalitikusok három emigrációs hullámának tanulságait.

Az országok közötti jövés-menés nem mindig politikai üldözés következménye. Svájciak is emigrálnak az Egyesült Államokba, svédek is vándorolnak ki Ausztráliába. A magyarországi pszichoanalitikusok emigrációmértéke azonban messze meghaladja a normálisat. Felmérhetetlen, hogy mit ajándékozott Magyarország a külvilágnak – és mit veszett el, mit vett el saját magától.

Az események szinte paradigmátikusán mutatják, milyen szorosan összefügg egy tudomány története a politikai eseményekkel. A

huszadik századi Magyarországon egymást követték a jobb- és baloldali autoriter vagy diktatórikus politikai rendszerek, de a pszichoanalízis iránti ellenséges beállítottság – néhány rövid évtől eltekintve – mindig megmaradt. Csoda-e, ha ilyen körülmények között sokan érezték úgy: tudásukat, képességeiket ott érdemes kamatoztatniuk, ahol jobban megbecsülik? Világhírré vergődhetett volna-e egyikük vagy másikuk Budapesten is?

A magyar pszichoanalízis története is tükrözi a közép-európai zsidóság tragédiáját. A budapesti mélylélektani iskola számára a legnagyobb érvágást a második, a harmincas évekbeli emigrációs hullám jelentette. És amikor aztán a Rákosi-korszak pszichoanalízis-ellenes tudománypolitikája azt is kiirtotta, ami megmaradt vagy ami újra csírázni kezdett, a hazai pszichoanalízis teljesen elvesztette nemzetközi jelentőségét. Az egykori nagyok közül egyedül Hermann Imre maradt otthon, de legfontosabb műveit ő sem az 1948-49 utáni időszakban alkotta meg.

Nemrég kis könyvecske jelent meg egy otthoni pszichoanalitikustól; a fűlszöveg „a Budapesti Iskola mai élgárdájának egyik kiemelkedő analitikusaként” emlegeti. A munka írója valóban jeles szakember. De a budapesti iskola – nem létezik többé. Szétrombolta Hitler, Szálasi, Rákosi, Révai, s hogy későbbi politikusokat nem kell emlegetnem, annak minden bizonnyal nem Freud iránti rokonszenvük az oka, hanem az, hogy nekik már nem maradt mit elpusztítani.

A pszichoanalízis a klinikai pszichológia ágaként a lelki betegségek, mentálhigiénés kórképek gyógyításával és megelőzésével foglalkozik. Magyarország hosszú idő óta vezető helyet foglal el az öngyilkossági, alkoholfogyasztási és a lelki betegségeket nyilvántartó statisztikában. Lehetséges-e, hogy ne lássunk semmiféle összefüggést a magyar pszichoanalízis sorsa és a mai helyzet között?

(1986)

(Nyugati Magyar Tanulmányírók Antológiája, 1987, Epmsz)